

VOYAGA YETMAGANLAR JINOYATCHILIGINING OLDINI OLISH: MILLIY VA XORIJIY DAVLATLAR QONUNCHILIGI TAHLILI ASOSIDA

Mirzatillayev Umid Izzatillayevich

mirzatillaevumid7@gmail.com

*O'zbekiston Respublikasi
Kriminologiya tadqiqot instituti
yetakchi ilmiy xodimi, mustaqil
izlanuvchi*

*Ведущий научный сотрудник,
независимый исследователь
Исследовательского института
криминологии Республики
Узбекистан*

*Leading Researcher, Independent
Researcher of the Research
Institute of Criminology of the
Republic of Uzbekistan*

Annotatsiya. Maqolada jinoyatlarning profilaktikasi, jinoyatchilikning oldini olish, jinoyatchilikning oldini olishga mas'ul bo'lgan davlat organlarining faoliyati, profilaktika tushunchasi va turlari, Qozog'iston, Rossiya va Belarus davlatlari qonunchiligida huquqbuzarliklar profilaktikasining turlari, voyaga yetmaganlarning nazoratsizligi va qarovsizligi, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini oldini olish haqida fikr-mulohazalar bildirilgan.

Kalit so'zlar: voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olish, huquqbuzarliklar profilaktikasi turlari, umumiy profilaktika, maxsus profilaktika, yakka tartibdagi profilaktika, viktimologik profilaktika.

ПРОФИЛАКТИКА ПРЕСТУПНОСТИ НЕСОВЕРШЕННОЛЕТНИХ: АНАЛИЗ ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА НАЦИОНАЛЬНЫХ И ЗАРУБЕЖНЫХ СТРАН

Аннотация: В статье представлены мнения о профилактике преступлений, предупреждении преступности, деятельности государственных органов, ответственных за предупреждение преступности, понятии и видах профилактики, видах профилактики правонарушений в законодательстве Казахстана, России и Беларуси, безнадзорности и беспризорности несовершеннолетних, предупреждении преступности несовершеннолетних.

Ключевые слова: профилактика преступности несовершеннолетних, виды профилактики правонарушений, общая профилактика, специальная профилактика, индивидуальная профилактика, виктимологическая профилактика.

THE CONCEPT OF JUVENILE DELINQUENCY PREVENTION: BASED ON THE ANALYSIS OF NATIONAL AND FOREIGN LEGISLATION

Abstract. The article discusses crime prevention, crime prevention, the activities of state bodies responsible for crime prevention, the concept and types of prevention, types of crime prevention in the legislation of Kazakhstan, Russia, and Belarus, neglect and homelessness of minors, the prevention of juvenile delinquency.

Keywords: prevention of juvenile delinquency, types of crime prevention, general prophylaxis, special prophylaxis, individual prophylaxis, victimological prophylaxis.

Kirish / Introduction

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi jamiyat xavfsizligi va yosh avlod kelajagiga ta'sir qiluvchi o'ta dolzarb ijtimoiy muammolardan biri hisoblanadi. Voyaga yetmaganlar jinoyatlarining oldini olish ko'p jihatdan davlat tashkilotlari, ta'lim muassasalari, oila va jamoatchilik o'rtasida o'rnatilgan samarali hamkorlikka bog'liq.

Har qanday jinoyatni, jumladan voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olish jinoyat sodir etgan shaxsni jazolashdan ko'ra afzalroqdir, chunki jinoyat natijasida shaxs, davlat va jamiyat manfaatlariga jiddiy ma'naviy, ruhiy, ijtimoiy, iqtisodiy va jismoniy zarar yetadi.

Binobarin, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining sabablari va unga imkon berayotgan shart-sharoitlarni o'rganish orqali voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olish va uni barvaqt profilaktikasini tashkil etishga erishish mumkin. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev 2017-yil 19-sentyabr kuni Birlashgan Millatlar Tashkiloti Bosh Assambleyasining 72-sessiyasida so'zlagan nutqida "... birinchi navbatda, yoshlarning ongu tafakkurini ma'rifat asosida shakllantirish va tarbiyalash eng muhim vazifadir. Ekstremistik faoliyat va zo'ravonlik bilan bog'liq jinoyatlarning aksariyati 30 yoshga yetmagan yoshlar tomonidan sodir etilmoqda. Bugungi dunyo yoshlari – son jihatidan butun insoniyat tarixidagi eng yirik avloddir, chunki ular 2 milliard kishini tashkil etmoqda. Sayyoramizning ertangi kuni, farovonligi farzandlarimiz qanday inson bo'lib kamolga yetishi bilan bog'liq. Bizning asosiy vazifamiz – yoshlarning o'z salohiyatini namoyon qilishi uchun zarur sharoitlar yaratish, zo'ravonlik g'oyasi "virusi" tarqalishining oldini olishdir. Buning uchun yosh avlodni ijtimoiy qo'llab quvvatlash, uning huquq va manfaatlarini himoya qilish borasidagi ko'p tomonlama hamkorlikni rivojlantirish lozim, deb hisoblaymiz" [1] degan so'zlari ham voyaga yetmaganlar jinoyatchiligini o'rganish, uni tahlil etish va barvaqt profilaktikasini amalga oshirish zarurati mavjudligini ko'rsatadi.

Mavzuga oid adabiyotlar tahlili / Literature Review

Mavzuga oid olib borilgan ko'plab ilmiy izlanishlarda tadqiqotchilar jinoyatni ochish, jinoyatchini aniqlash va uni sodir etgan jinoyati uchun jazolashdan ko'ra, jinoyatchilikning oldini olish va jinoyat sodir etilishiga yo'l qo'ymaslik muhim ekanligini bot-bot qayd etadilar. Shundan kelib chiqib aytish mumkinki, jinoyatlar profilaktikasi – jinoyatchilikka qarshi kurashda eng muhim va samarali, shuning bilan birga insonparvar yo'nalishlardan biri hisoblanadi. "Jinoyatchilikning oldini olish" tushunchasi bir qator ijtimoiy-huquqiy fanlarda o'ziga xos mazmun va mohiyat asosida talqin etiladi. Ammo kriminologiyada ushbu tushunchaga alohida yondashiladi, chunki jinoyatchilikning oldini olish va shu maqsadda tadqiqotlar o'tkazish kriminologiyaning predmeti doirasiga kiradi [2].

Jinoyatchilikning oldini olish ijtimoiy, iqtisodiy munosabatlarda yuzaga kelishi mumkin bo'lgan qarama-qarshiliklarni bartaraf etish bilan uzviy bog'liqligini e'tibordan chetda qoldirib bo'lmaydi. Ya'ni jamiyatda shaxsning boshqa shaxs yoki davlat bilan o'rtasida yuzaga keluvchi barcha qarama-qarshiliklarni bartaraf etish, o'z mohiyatiga ko'ra, jinoyatchilikning oldini olishdagi eng muhim tadbirdir. Shuning uchun ham har bir davlat yoki jamiyatda, birinchi galda, jinoyatchilikni keltirib chiqaruvchi barcha salbiy harakatlarga qarshi kurash olib borishga mas'ul bo'lgan davlat organlarining faoliyat yo'nalishlarini to'g'ri belgilash katta ahamiyat kasb etadi [2].

Ch. Bekkariyaning "Jinoyat va jazo" nomli asarida "jinoyatning oldini olish rivojlangan jamiyatda haqiqiy yurisprudensiyadir" [3] deyiladi. Shunday ekan, har qanday davlatda voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olishga mas'ul bo'lgan davlat organlarining faoliyati muayyan normativ-huquqiy hujjatlar bilan tartibga solinadi hamda amaliyotga tatbiq etiladi. Professor I. Ismailov "voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklar profilaktikasi – davlat hokimiyati organlari, huquqbuzarliklar profilaktikasini bevosita amalga oshiruvchi, unda ishtirok

etuvchi davlat organlari va muassasalari hamda fuqarolik jamiyati institutlarining ijtimoiy jihatdan xavfli ahvolda bo'lgan voyaga yetmaganlar va oilalar, ularning jinoiy faoliyatga jalb etuvchi shaxslarni aniqlash, ular sodir etayotgan jinoyatlarning sabab va sharoitlarini bartaraf etish, shuningdek ular yashayotgan va ta'lim olayotgan joylarda ijtimoiy-ruhiy muhitni sog'lomlashtirish maqsadida amalga oshirilayotgan tarbiya, ijtimoiy-huquqiy yordam ko'rsatish, ijtimoiy huquqiy nazorat vositalari orqali profilaktik ta'sir choralari qo'llashdan iborat davlat siyosati darajasida amalga oshiriladigan alohida faoliyat" [4], degan fikrni ilgari suradi.

Shu o'rinda "oldini olish" va "profilaktika" so'zlarining ma'nosiga to'xtalib o'tsak. "O'zbek tilining izohli lug'ati"da "oldini olmoq" tushunchasiga nisbatan: "xavf-xatarning yuz berishidan ilgari chorasini ko'rmoq; yomon oqibatning yuz berishiga yo'l qo'ymaslik" [5], shuningdek profilaktikaga: "umuman, biror-bir hodisaning oldini olish uchun ko'riladigan choralar" [5] degan ta'riflar berilgan. Keltirilganlardan shunday xulosa qilish mumkinki, "oldini olish" tushunchasi "profilaktika" tushunchasiga nisbatan kengroq ma'noga ega bo'lib, u profilaktik chora-tadbirlarini ham o'z ichiga qamrab oladi. Demak voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olishga profilaktika chora-tadbirlarini qo'llash orqali erishiladi. Shunday ekan, profilaktik chora-tadbirlarni ishlab chiqish, ularning samarali mexanizmini yaratish voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olishda muhim omil bo'lib xizmat qiladi.

Bu borada huquqshunos olimlar I.Ismailov, Q.R. Abdurasulova, I.Yu. Fazilov "jinoyatlarning profilaktikasi deganda, jinoyatlar umumiy, maxsus, yakka tartibdagi va viktimologik profilaktikasining huquqiy, tarbiyaviy-profilaktik, ijtimoiy-iqtisodiy, ma'naviy-axloqiy, tibbiy, psixologik, tashkiliy va boshqa chora-tadbirlarining tizimi tushuniladi" hamda "milliy qonunchilik normalarining tahliliga tayanib aytish mumkinki, jinoyatlar profilaktikasi quyidagi turlardan iborat: 1) umumiy profilaktika; 2) maxsus profilaktika; 3) yakka tartibdagi profilaktika; 4) viktimologik profilaktika" [6], deb ta'kidlaydilar. Shu o'rinda, N.T.Ismoilov ham voyaga yetmaganlar jinoyatlarining individual oldini olish muammolarini o'rganib, voyaga yetmaganlar jinoyatlarining oldini olishni umumiy va yakka profilaktikaga bo'lish kerak [7], degan fikrni bildiradi.

Yuqoridagi olimlardan farqli o'laroq, S.B.Xo'jaqulov huquqbuzarliklar profilaktikasini ta'sir ko'rsatish obyektlari (birinchi guruh, huquqbuzarlik sodir etgan yoki sodir etishga moyil shaxslar, ikkinchi guruh, huquqbuzarlikdan jabrlangan yoki jabrlanish ehtimoli mavjud bo'lgan shaxslar)ga ko'ra kriminologik va viktimologik profilaktika turlariga ajratgan [8].

Biroq voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi profilaktikasi, aniqrog'i oldini olishning turlari borasida shu sohaning mutaxassis olimlari, amaliyot xodimlari tomonidan hozirgi kunga qadar yagona to'xtamga kelinmagan. O'zbekiston Respublikasining 2010-yil 29-sentyabrdagi "Voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to'g'risida"gi qonunida "voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi – voyaga yetmaganlarning nazoratsizligi, qarovsizligiga, ular tomonidan huquqbuzarliklar yoki boshqa g'ayriijtimoiy xatti-harakatlar sodir etilishiga imkon beradigan sabablar va shart-sharoitlarni aniqlash hamda bartaraf etishga qaratilgan, yakka tartibdagi profilaktika ishi bilan birgalikda amalga oshiriladigan ijtimoiy, huquqiy, tibbiy va boshqa chora-tadbirlar tizimi" deb ta'riflanib, voyaga yetmaganlar huquqbuzarliklarining faqatgina yakka tartibdagi profilaktikasi turi ajratib ko'rsatilgan.

2014-yil 14-mayda qabul qilingan O'zbekiston Respublikasining "Huquqbuzarliklar profilaktikasi to'g'risida"gi qonunda "huquqbuzarliklar profilaktikasi – huquq-tartibotni saqlash hamda mustahkamlash, huquqbuzarliklarni aniqlash, ularga barham berish, shuningdek huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablarini va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarni aniqlash, bartaraf etish maqsadida qo'llaniladigan umumiy, maxsus, yakka tartibdagi va viktimologik huquqbuzarliklar profilaktikasining huquqiy, ijtimoiy, tashkiliy va boshqa chora-

tadbirlari tizimi”, deb ta’riflab, huquqbuzarliklarning umumiy, maxsus, yakka tartibdagi va viktimologik profilaktikasi kabi turlarga ajratgan.

Tadqiqot metodologiyasi / Methods

Huquqiy qiyoslash metodi asosida boshqa davlatlar qonunchiligida huquqbuzarliklar profilaktikasi tushunchasiga berilgan huquqiy ta’riflar tahlil qilindi.

Qozog‘iston Respublikasining 2010-yil 29-aprelda qabul qilgan “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi qonunida “huquqbuzarliklar profilaktikasi – huquqbuzarliklar profilaktikasi subyektlari tomonidan amalga oshiriladigan, huquqbuzarliklarning sodir etilishiga imkon bergan sabablar va shart-sharoitlarni aniqlash, o‘rganish, bartaraf etish yo‘li bilan huquq-tartibotni saqlash va mustahkamlashga yo‘naltirilgan huquqiy, iqtisodiy, ijtimoiy va tashkiliy chora-tadbirlar kompleksi”(1-m.), deb ta’riflanib, huquqbuzarliklar profilaktikasi umumiy, yakka tartibdagi (individual) va maxsus profilaktik choralarga ajratgan;

Rossiya Federatsiyasining 2016-yil 23-iyunda qabul qilingan “Rossiya Federatsiyasida huquqbuzarliklar profilaktikasi tizimining asoslari to‘g‘risida”gi qonunida “huquqbuzarliklar profilaktikasi – huquqbuzarliklarning sodir etilishi sabablarini va ularga imkon berayotgan shart-sharoitlarni aniqlash va bartaraf etishga, shuningdek g‘ayriijtimoiy xulq-atvor yoki huquqbuzarliklar sodir etilishiga yo‘l qo‘ymaslik maqsadida shaxslarga tarbiyaviy ta’sir ko‘rsatishga yo‘naltirilgan ijtimoiy, huquqiy, tashkiliy, informatsion va boshqa xarakterdagi chora-tadbirlar majmui” (2-m.) ekanligi qayd etilgan;

Belarus Respublikasi 2014-yil 4-yanvarda qabul qilgan “Huquqbuzarliklar profilaktikasi bo‘yicha faoliyatning asoslari to‘g‘risida”gi qonunda “huquqbuzarliklar profilaktikasi – “Huquqbuzarliklar profilaktikasi bo‘yicha faoliyatning asoslari to‘g‘risida”gi qonun va boshqa qonun hujjatlariga muvofiq, huquqbuzarliklar profilaktikasi subyektlarining huquqbuzarliklarning umumiy va (yoki) yakka tartibdagi profilaktikasi chora-tadbirlarini qo‘llash bo‘yicha faoliyati” (1-m.), – deb ta’riflanib, yuqoridagi Qozog‘iston Respublikasining huquqbuzarliklar profilaktikasi turlaridan farqli ravishda huquqbuzarliklar profilaktikasi umumiy va yakka tartibdagi (individual) turlarga ajratilganligini [9] ko‘rishimiz mumkin.

Tahlil va natijalar / Results

Yuqoridagilardan kelib chiqib, biz voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olish turlarini O‘zbekiston Respublikasining “Huquqbuzarliklar profilaktikasi to‘g‘risida”gi hamda “Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasi to‘g‘risida”gi qonunlari doirasida, bu soha olimlarining izlanishlari hamda amaliyot xodimlarining jinoyatchilikning oldini olishda qo‘llab kelayotgan voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning umumiy, maxsus, yakka tartibdagi va viktimologik profilaktikasi kabi turlariga ajratib tadqiq etish maqsadga muvofiq deb hisoblaymiz.

Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olish davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlarining ijtimoiy sherikchilikda voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasiga oid tizimli kompleks chora-tadbirlarni amalga oshirishni o‘z ichiga oladi[10].

Kriminologik tadqiqotlardan ma’lum bo‘lishicha, oldini olish choralarini yaxshilash bilan har o‘nta jinoyatdan yettitasining oldini olishga erishish mumkin [11]. Voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklar profilaktikasining har bir turi o‘z maqsadi, vazifasi, xususiyatlari va afzalliklari asosida ishlab chiqilgan profilaktik chora-tadbirlar tizimiga ega. Mazkur chora-tadbirlar voyaga yetmaganlar o‘rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklar profilaktikasi samaradorligini kafolatlaydi. Ushbu chora-tadbirlar ma’lum bir normativ-huquqiy hujjatlarda voyaga

yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklar profilaktikasiga mas'ul davlat organlari va jamoatchilik o'rtasida taqsimlanishi va hamkorlikni belgilashi muhim hisoblanadi.

Xulosa va takliflar / Conclusions

Yuqorida keltirilganlardan xulosa qilish mumkinki, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olish davlat organlari va fuqarolik jamiyati institutlarining ijtimoiy sherikchilikda voyaga yetmaganlar o'rtasida nazoratsizlik va huquqbuzarliklarning profilaktikasiga oid tizimli kompleks choratadbirlarni amalga oshirishni o'z ichiga oladi. Buni quyidagicha izohlash mumkin.

Birinchidan, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olishda profilaktik chora-tadbirlarning samaradorligi ularning ko'p qirrali ekanligi bilan belgilanadi. Bu chora-tadbirlar hayotning hamma jabhalarini qamrab olishi, fuqarolarga ijtimoiy-salbiy ta'sir qiladigan omillarni, jinoyatning barcha sabablari va unga imkon bergan sharoitlarni bartaraf etishga qaratilishi lozim. Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olish uchun ishlab chiqilgan tadbirlar huquqni muhofaza qilish organlari, jamoat tashkilotlari va boshqa davlat organlari bilan birga, hamkorlikda olib borilishi kerak.

Ikkinchidan, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining oldini olish, birinchi navbatda, oiladagi muhit va ta'lim-tarbiyadan boshlanadi. Nima halolu nima harom ekanligini farzandlarimizga bobo va buvilar, ota-ona va ustozlar o'giti bilan singdiriladi. Buyuk ma'rifatparvar Abdulla Avloniyning "Tarbiya bizlar uchun yo hayot – yo mamot, yo najot – yo halokat, yo saodat – yo falokat masalasidir" degan so'zlari asrimiz boshida millatimiz uchun qanchalar muhim va dolzarb bo'lgan bo'lsa, hozirgi kunda ham o'z ahamiyatini yo'qotmagan. Shuning uchun maktabgacha ta'lim muassasalari va maktablarda tarbiyaviy ishlarga alohida e'tibor qaratish talab etiladi.

Uchinchidan, voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi profilaktikasida voyaga yetmaganning o'ziga xos salbiy yoki ijobiy xislatlari alohida o'rin tutadi. Voyaga yetmaganning o'ziga xos ijobiy xislatlarini yanada rivojlantirish va bu boradagi ishlarni uning oila a'zolari, ya'ni ota-onasi, bobo-buvisi, aka va opasi, shuningdek ayrim holatlarda boshqa qarindosh-urug'lari bilan kelishib, tizimli ravishda amalga oshirish orqali voyaga yetmaganlar jinoyatchiligi kamayishiga erishish mumkin bo'ladi.

Foydalanilgan manbalar / References

1. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev BMT Bosh Assambleyasining 72-sessiyasidagi nutqi // <http://uza.uz>.
2. Kriminologiya: Darslik / Z. S. Zaripov, A. S. Yakubov, G. A. Avanesov va boshq.; prof. Z. S. Zaripov tahriri ostida. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2008. – 420 b.
3. Криминология: Учебник. / Под ред. акад. В.Н.Кудрявцева, проф. В.Е.Эминова. – М., 1997. – С. 103.
4. *Ismailov I.* Voyaga yetmaganlar jinoyatchiligining kriminologik tavsifi va profilaktikasi. – T., 2015. – B. 15.
5. O'zbek tilining izohli lug'ati: 80000 dan ortiq so'z va so'z birikmasi. J. III. – T.: "O'zbekiston milliy ensiklopediyasi" Davlat ilmiy nashriyoti, 2006. – B. 109,316.
6. *Ismailov I., Abdurasulova Q. R., Fazilov I. Yu.* Kriminologiya. Umumiy qism: IIV oliy ta'lim muassasalari uchun darslik / Mas'ul muharrir Sh.T. Ikramov. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2015. – B 174–175.
7. *Ismoilov N.T.* Voyaga yetmaganlar jinoyatlarining individual oldini olish muammolari: Yurid. fan. nomz. ... dis. – T., 2006. – B. 21.
8. *Xo'jaqulov S.B.* Huquqbuzarliklar umumiy profilaktikasini takomillashtirish: Monografiya / Mas'ul muharrir yu.f.d., dos. I.Yu.Fazilov. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2019. – B. 40.
9. Сборник законов о профилактике правонарушений стран Содружества Независимых Государств / Сост.: А.С. Турсунов, И.Ю. Фазилов, С.Б. Хужакулов. – Т., 2018. – С. 37, 55, 74.
10. Kriminologiya. Maxsus qism: Darslik / I.Ismailov, Q.R.Abdurasulova va bosh. – T.: O'zbekiston Respublikasi IIV Akademiyasi, 2015. – B 15.
11. Кузнецова Н.Ф. Проблемы криминологической детерминации. – М., 1984. – С.145.
12. Абдулла Авлоний. Танланган асарлар: 2 жилдлик, 2-нашри, 2-жилд. Пандлар, ибратлар, хикоялар, набийлар ҳаёти, драмалар, мақолалар, саёхат хотиралари / Таҳрир хайъати: Н.Каримов ва бошқ.; тўпловчи: Б.Қосимов; изоҳлар ва луғатни О.Тўлабоев тузган. – Т.: «Маънавият», 2006. – Б.37.